

голошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці; надання неправомірної вигоди службовій особі; придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб, незалежно від форм власності товару, який перебуває у вільному обігу, або товару, обіг якого обмежений чи заборонений чинним законодавством; типова поведінка та зовнішній вигляд потерпілих від кримінальних правопорушень, що мають тенденцію до повторення.

Спеціальний слідчий експеримент проводиться за постановою слідчого, погодженою з прокурором, або прокурора.

3. Організація контролю за вчиненням окремих категорій тяжких та особливо тяжких злочинів регулюється підзаконними нормативно-правовими актами та поділяється на такі види: контроль за вчиненням злочинів, що пов'язані зі збутом товару, який перебуває у вільному обігу (контрольована закупка); контроль за вчиненням злочинів, що пов'язані зі збутом товару, обіг якого обмежений чи заборонений чинним законодавством (оперативна закупка); контроль за вчиненням злочинів, що пов'язані з переміщенням (перевезенням, пересиланням, передачею, ввезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням її територією) товарів, предметів і речовин, у тому числі заборонених до обігу (контрольована поставка).

5. Контроль за вчиненням злочину не здійснюється, якщо внаслідок таких дій неможливо повністю запобігти:

1) посягання на життя або заподіяння особі (особам) тяжких тілесних ушкоджень;

2) поширенню речовин, небезпечних для життя багатьох людей;

3) втечі осіб, які вчинили тяжкі чи особливо тяжкі злочини;

4) екологічній або техногенній катастрофі.

6. Під час підготовки та здійснення контролю за вчиненням злочину забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона б не вчинила, якби слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні.

7. Про результати контролю за вчиненням злочину складається єдиний протокол, до якого додаються речі та документи, отримані під час здійснення цієї негласної слідчої (розшукової) дії.

8. Контроль за вчиненням злочину щодо незаконного переміщення через територію України транзитом, ввезення до України або вивезення за її межі речей, вилучених із вільного обігу, або інших речей чи документів може бути здійснений у порядку, передбаченому законодавством, за домовленістю з відповідними органами іноземних держав або на підставі міжнародних договорів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Комашко В.В. Правові та організаційні основи контролю за вчиненням злочину: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. / В.В. Комашко – Одеса, 2016. – 20 с.

2. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: затв. спільним наказом ГП України, МВС України, СБ України, Адміністрації ДПС України, М-ва фінансів України, М-ва юстиції України від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5.

3. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс]: проект Закону України від 03 черв. 2016 р. № 4778 // Офіц. сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua>

УДК 343.98:343.34

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ

CIRCUMSTANCES, THAT SHOULD BE ESTABLISHED IN THE INITIAL STAGE OF THE INVESTIGATION OF OF THE FIRE SAFETY VIOLATIONS

Кіщелюк В.М.,

*здобувач наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ*

Стаття присвячена вивченню та аналізу обставин, які необхідно встановити на початковому етапі розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. Зокрема, даних, що характеризують обстановку напередодні пожежі, під час її виникнення і розвитку, а також наслідки займання.

Ключові слова: обставини, дані, інформація, пожежа, причини, порушення вимог пожежної безпеки.

Статья посвящена изучению и анализу обстоятельств, которые необходимо установить на первоначальном этапе расследования нарушений установленных законодательством требований пожарной безопасности. В частности данных, характеризующих обстановку перед пожаром, во время его возникновения и развития, а также последствия возгорания.

Ключевые слова: обстоятельства, данные, информация, пожар, причины, нарушения требований пожарной безопасности.

This article is devoted to the study and analysis of the circumstances necessary to establish in the initial stage of the investigation of violations of the legislation fire safety requirements. In particular, data on the situation on the eve fire at its appearance and development, and the consequences of fire.

Key words: circumstances, data, information, fire, causes, violations of fire safety.

Постановка проблеми. Успіх розкриття більшості злочинів залежить від оперативності, чіткості та послідовності дій слідчого саме під час початкового етапу розслідування. Це твердження є особливо актуальним щодо розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. Адже інформація, що отримується під час перебігу пожежі, є надзвичайно важливою через високу ймовірність її незворотної втрати. Водночас значення такої інформації для правильної кваліфікації події, що відбулася, та визначення подальшого ходу розслідування важко переоцінити.

Стан опрацювання. Особливостям збору та аналізу інформації на початковому етапі розслідування пожеж були присвячені праці А.М. Анісяєва, В.Д. Безвесільного та О.Ф. Дьяченка, Ю.О. Бондаренка, А.Н. Євтушенка, В.В. Колеснікова, Б.В. Мегорського, І.А. Попова, С.І. Соболевської, А.І. Федора, М.Л. Цимбала, І.Д. Чешка та ін. Однак ця проблематика не вивчалася окремо в межах особливостей розслідування злочинних порушень вимог пожежної безпеки з урахуванням специфіки подібних проваджень.

Метою статті є визначення та систематизація переліку даних, необхідних для встановлення на початковому етапі розслідування означеної категорії порушень та обґрунтування їх значення для подальшого розслідування.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-процесуальний закон надає перелік обставин, що підлягають доказуванню, який є загальним для всіх категорій злочинів (ч. 1 ст. 91 КПК). Безумовно, стосовно злочинів, пов'язаних із порушеннями встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, їхній зміст має певні особливості, зумовлені характерними ознаками цієї категорії злочинів. Зокрема, сам факт пожежі та її шкідливі наслідки майже завжди очевидні, але пожежа може мати як кримінальний, так і некримінальний характер. Визначальним чинником у цьому разі є причина її виникнення. З огляду на це до обставин, що встановлюються під час розслідування означеної категорії злочинів, варто також додати:

- обстановку, що передувала пожежі;
- обставини виникнення та розвитку пожежі;
- характеристику обстановки, що склалася після пожежі.

Необхідність збору відомостей про функціонально-технічні умови в обстановці об'єкта напередодні пожежі є, на нашу думку, характерною особливістю розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. Такі дані важливі для визначення істинної причини пожежі та надання правильної кваліфікації подіям, що відбулися. Адже сама пожежа у таких порушеннях є вже наслідком злочинної діяльності (а частіше – бездіяльності) відповідальної особи, а не самим злочином.

В.Д. Безвесільний та О.Ф. Дьяченко вважають, що для того, щоб у кожній окремій ситуації всебічно розібратися в обстановці, що склалася на місці пожежі до її виникнення, необхідно:

1. Надати оцінку пожежно-технічній характеристиці споруди (установи), де виникла пожежа, або її окремим частинами щодо розташування зон розвитку пожежі; проаналізувати особливості розміщення та устрою елементів будівельних конструкцій, якість їх виконання, вказати, які використовувалися матеріали.

2. Визначити характер, кількість, стан та розміщення горючих матеріалів, які знаходилися в зонах розвитку пожежі.

3. Одержати дані про характер технологічного процесу на підприємстві, де сталася пожежа, зосередження обладнання, стан і особливості регламенту його використання та відповідність нормативним вимогам.

4. Урахувати специфіку місцевих умов (порядок зміни та передачі чергування; доступ певних осіб до обладнання, у приміщення, на територію; сімейні відносини тощо).

5. Установити події та обставини, що передували виникненню пожежі.

При цьому вчені наголошують, що за відсутності у матеріалах провадження даних, що характеризують обстановку до пожежі, експертний висновок про причину пожежі може мати ймовірний характер або надання його може стати неможливим [1, с. 41, 42].

В.В. Колесніков наводить перелік даних, які характеризують обстановку, що передувала пожежі:

1) пожежно-технічна характеристика об'єкта, на якому сталася пожежа, яка повинна містити опис конструктивно-планувальних особливостей об'єкта, таких як площа, поверховість, ступінь вогнестійкості, кількість та взаємне розміщення приміщень, розміщення освітлювальної та силової електромережі, газо- та водопроводів, систем вентиляції та кондиціонування повітря тощо;

2) інформація про легкозаймисті речовини та матеріали, які знаходилися на об'єкті пожежі та у зоні горіння, адже їх наявність впливає на виникнення, швидкість та напрям розповсюдження горіння, тому необхідно встановити місця розміщення, кількість, характер і стан таких речовин та матеріалів;

3) особливості технологічного процесу на об'єкті – ці дані повинні характеризувати розміщення, характер та умови експлуатації різноманітного технологічного обладнання та установок, а також їхнє відношення до причини виникнення пожежі;

4) події та обставини, які безпосередньо передували виникненню пожежі – це додаткові обставини або події, які відбувалися безпосередньо перед виникненням пожежі і разом з обставинами, що склалися раніше, призвели до пожежі [2, с. 49, 50].

А.І. Федор у дисертаційному дослідженні наголошує, що з'ясування обстановки на об'єкті напередодні пожежі насамперед передбачає перевірку стану забезпечення пожежної безпеки. Ми цілком погоджуємось із цією позицією вченого, вважаючи її особливо актуальною щодо розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. Отже, необхідно встановити:

а) наявність наказів про призначення відповідальних осіб за пожежну безпеку підрозділів;

б) чи встановлено перелік категорій за вибухонебезпечністю і пожежонебезпечністю всіх виробничих та складських приміщень, а також класи вибухонебезпечних і пожежонебезпечних зон, у тому числі для відкритих технологічних установок та споруд;

в) чи були в наявності плани ліквідації пожеж і аварій для кожного технологічного об'єкта, пов'язаного зі зливанням, наливанням, перекачуванням та зберіганням нафтопродуктів;

г) чи створена на підприємстві пожежно-технічна комісія, а також забезпеченість підприємства пожежною технікою, вогнегасними засобами, їх збереження та підтримання у справному стані, доступ до них у будь-який час доби;

д) чи поводитись необхідні інструктажі осіб, чи містяться відповідні підписи у журналах обліку проведення інструктажів, чи виконувались роботи відповідно до наряду-допуску на проведення вогневих робіт на вибухонебезпечних та пожежонебезпечних об'єктах [3, с. 69–71].

А.Н. Євтушенко пропонує перелік дій, спрямованих на виявлення порушень протипожежних норм та правил у житлових приміщеннях, які мали місце до пожежі та можуть бути пов'язані з її виникненням, розвитком та наслідками:

– виявлення відхилень від вимог норм під час розміщення житлового будинку у мікрорайоні;

– виявлення відхилень від вимог норм у об'ємно-планувальних та конструктивних рішеннях будівлі (споруди), допущених під час проектування та будівництва;

– виявлення порушень правил пожежної безпеки під час експлуатації будівлі (приміщення) [4, с. 63].

На нашу думку, джерелами інформації про обстановку на об'єкті до пожежі можуть бути різноманітні документи –

проектна та виконавча документація; приписи наглядових органів; відомчі накази, розпорядження з питань пожежної безпеки та охорони об'єкта тощо. Як стверджують фахівці, наявність наведених документів за ретельного їх аналізу може надати можливість уявити досить ясну картину обстановки, що передувала пожежі, та зібрати вихідні дані для виконання експертизи [1, с. 42].

Ще одним блоком обставин, що підлягають встановленню, є дані про виникнення та розвиток пожежі, які повинні містити інформацію про місце, час, умови перебігу та причини пожежі.

Ми поділяємо погляди Б.В. Мегорського, який зазначає, що для з'ясування причин, які призвели до пожежі та її наслідків, іншими словами, всієї сукупності умов та обставин, у результаті яких виникла пожежа та які визначили характер і розміри її наслідків, необхідно насамперед із можливо граничною точністю виявити місцеву обстановку. Тільки тоді створиться об'єктивне уявлення про діяння (бездіяльність) тих чи інших осіб, що призвели до створення пожежонебезпечних умов, про події та обставини, що викликали горіння [5, с. 24].

Найбільш інформативною з позиції виявлення даних, які будуть визначальними у встановленні причин пожежі, є зона горіння. Так, саме у цій зоні необхідно віднайти джерело запалювання та осередок пожежі.

Варто зауважити, що осередок пожежі часто пов'язують із місцем найбільшого вигорання та руйнування, оскільки значне вигорання зумовлене більш тривалою дією високої температури. Однак, як стверджують фахівці, такий підхід може привести до помилкового висновку, зокрема, коли осередок пожежі знаходився в місці найменшої кількості горючих матеріалів і зона горіння поширювалася у напрямі, де існували найбільш сприятливі умови, наприклад, зосередження горючого навантаження з більшим за значенням тепловим потенціалом [1, с. 8]. Кількість виявлених осередків пожежі також має велике значення для з'ясування природи пожежі. Як стверджують практики, наявність декількох джерел вогню по всій площі об'єкта є свідченням підпалу як способу ініціації горіння. Та навпаки, лише один осередок із локалізацією біля опалювальних приладів, розподільних щитів електропроводки свідчить про велику ймовірність порушень вимог пожежної безпеки.

На думку багатьох учених, основою для вірної кваліфікації події, що відбулася, є встановлення обставин, що дають змогу відрізнити необережну причину пожежі від умисної. Безумовно, для ефективного планування розслідування порушень вимог пожежної безпеки встановлення факту відсутності підпалу та займання від природних факторів є позитивно значущим результатом, оскільки це дає змогу визначити коло підозрюваних.

Ю.О. Бондаренко пропонує здійснювати розмежування умисної та необережної причин пожежі, виходячи з правил формальної логіки:

1) якщо наявний факт пожежі і немає даних (слідів), які вказують на її ініціювання діями людини, то така пожежа є або результатом необережного діяння, або результатом дії сил природи;

2) якщо у місці пожежі під час її початку не зафіксовані дані (сліди) про вплив на об'єкт пожежі природних явищ, фізичних та (або) хімічних реакцій чи їх сукупності, що призводять до займання, то виникнення пожежі є результатом порушення вимог пожежної безпеки, що проявляється у вигляді дій чи бездіяльності [6, с. 81]. Не погодитись із такою позицією важко, тож ми цілком її підтримуємо.

В.В. Колесніков стверджує, що спосіб учинення злочину має важливе значення для визначення ступеню суспільної небезпеки вчинку та особи злочинця і повинен бути доведений фактичними даними, отриманими в результаті проведення передбачених законом слідчих дій. Вчений

вважає, що у процесі доказування способу вчинення злочину, пов'язаного з пожежею, необхідно з'ясувати: а) механізм виникнення горіння; б) порушення яких правил пожежної безпеки або які технічні неполадки пов'язані з причиною виникнення пожежі; в) засоби підпалу; г) джерела походження засобів підпалу; д) які засоби та умови були використані для більш інтенсивного горіння [2, с. 50].

На нашу думку, визначити наявність підпалу можливо за сукупністю ознак та слідів пожежі, до яких належать:

- локалізація осередку займання у місцях компактного скупчення пожежного навантаження на об'єкті пожежі. При цьому захарачення може як умисно створюватися винуватцем, так і бути віднайденим ним без вчинення будь-яких дій у цьому напрямі. У цьому разі осередок пожежі буде розосередженим у просторі, а за наявності у місці горіння електропроводки та розподільних щитів можливе інсценування підпалу під порушення вимог пожежної безпеки або необережне поводження з вогнем;

- умисне створення умов, які з великою вірогідністю призведуть до займання пожежонебезпечних предметів, речовин та матеріалів: залишення увімкненим побутового газового обладнання, розлив легкозаймистих рідин на території з високою вогневою небезпечністю тощо;

- наявність декількох осередків заpalення;

- наявність декількох джерел заpalення;

- висока швидкість поширення вогню з однаковою високою початковою температурою горіння;

- виявлення слідів пошкодження засобів пожежогашіння та оповіщення про пожежу, навіть якщо такі пошкодження не вплинули на їхню функціональність. Значимо, що виявлення таких слідів свідчить про те, що особа не має спеціальних знань у галузі систем автоматичного пожежогашіння та систем автоматичного оповіщення про пожежу. Водночас вимкнення таких систем є свідченням обізнаності особи у цих питаннях;

- висновок судово-медичної експертизи трупа про прижиттєвий характер отримання травм та тілесних ушкоджень, несумісних із життям.

Вважаємо, що для остаточного вирішення питання про залежність причини займання від умислу людини слідчому варто зачекати на висновок судово-медичної та пожежно-технічної експертизи. Водночас варто відзначити, що нормативного закріплення обов'язковості проведення таких досліджень для встановлення причини пожежі немає у чинному кримінально-процесуальному законодавстві (ст. 76 КПК). Однак, як показує практика розслідування кримінальних проваджень у разі пожежі, орган розслідування та суд довіряють лише висновкам пожежно-технічного експерта (комісії експертів) і лише за наявності категоричного висновку про причину займання. Якщо ж причина займання не встановлена чи приводиться декілька різних умов, що сприяють займанню та не виключають одну, то слідство опиняється у замкненому колі невизначеності.

У такому разі, як вказує С.І. Соболевська, основними завданнями та основною спрямованістю діяльності слідства є виявлення необхідної доказової та тактичної інформації та її носіїв (джерел). Завдання ці вирішуються, виходячи з конкретних слідчих ситуацій, шляхом проведення комплексу слідчих, інших процесуальних, а також організаційних заходів, під час яких суб'єкти доказування висувують версії, збирають та перевіряють докази [7, с. 71].

Джерелами такої інформації можуть бути вилучені під час огляду місця події предмети, які можуть стати речовими доказами та бути направлені на експертні дослідження. Зокрема, у розслідуванні порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки такими предметами можуть бути матеріали електропроводки приміщення, попіл, будівельне сміття, металева окалина, ґрати вентиляційних шахт, уламки віконного скла, різноманітні побутові прилади, саморобні вироби тощо.

Носіями важливої інформації, безумовно, є і різні документи. Так, для успішного планування розслідування означених порушень А.М. Анисяєв пропонує слідчим зібрати такі документи, як акт про пожежу; протокол огляду місця пожежі з усіма необхідними фототаблицями, кресленнями та схемами; приписи органу Держпожежнагляду; акти технічного стану обладнання або технічні паспорти, схеми зовнішнього та внутрішнього електропостачання об'єкта та інші документи, які можуть містити важливі дані про дату, місце, час пожежі, умови перебігу; характеристику об'єкта, що згорів; види та кількість горючого навантаження, яке знаходилось на об'єкті; відомості про події, що передували пожежі та які знаходились у причинно-наслідковому зв'язку з нею; ознаки, за якими була виявлена пожежа, умови її виявлення, особливості розвитку та гасіння, загальна тривалість, наслідки [8, с. 107].

Окремо варто вказати на виявлення трупа у місці займання, що у будь-якому разі є ознакою кримінального характеру пожежі. Насамперед на місці події за допомогою судового медика необхідно спробувати встановити причину смерті людини. Обов'язково встановлюється особа загиблого та його діяльність у день пожежі. Виявлення на місці пожежі людських останків є підставою для відкриття кримінального провадження за фактом їх виявлення.

У будь-якому разі встановлення даних про особу загиблого, його зв'язки, спосіб життя та обставини смерті ліквідують прогалину інформації про нього у слідства. Це дасть змогу побудувати версії про подію, яка відбулася, можливу причину займання, коло очевидців та обізнаних осіб, а також зібрати необхідні для всебічного дослідження обставин пожежі предмети, речовини та матеріали.

Загалом, виявлення та аналіз даних, що характеризують обстановку на об'єкті після пожежі, є вкрай важливими, адже від тяжкості наслідків пожежі прямо залежить вирішення питання про підстави для відкриття кримі-

нального провадження. Обстановка, що створилася після пожежі, характеризується насамперед інформацією про наслідки пожежі (їхню тяжкість), стан матеріалів і обладнання (їхніх залишків) тощо.

Пропонуємо зупинитись на значенні своєчасного та ефективного встановлення необхідних обставин для розслідування. На нашу думку, сукупність інформації про обстановку, що передувала пожежі, обставини її виникнення і розвитку, а також про обстановку після пожежі дає змогу вирішити низку важливих юридичних питань. Підтвердження цієї позиції знаходимо і у працях вчених-криміналістів. Так, Ю.О. Бондаренко зауважує, що, зібравши та узагальнивши всі факти відносно події, що відбулася, слідчий може сформулювати висновки про ініціацію займання, і навіть точніше – про юридичну кваліфікацію події злочину [6, с. 85]. В.В. Колесніков також стверджує, що така інформація дає змогу вирішити питання про винуватість певної особи в учиненні злочину і його мотиви. Крім того, вчений додає, що для об'єктивності і повноти розслідування у справах про пожежі необхідно досліджувати, чи є пом'якшувальні або обтяжувальні відповідальність обставини [2, с. 51, 52].

Висновки. Резюмуючи викладене, зазначимо, що особливості отримання інформації про порушення встановлених вимог пожежної безпеки є її одночасне надходження до органів Держпожежнагляду та поліції. При цьому спочатку така інформація надходить у вигляді усного повідомлення, а після ліквідації пожежі – у вигляді окремого документа, складеного керівником підрозділу з ліквідації займання. Підставою для початку досудового розслідування за означеною категорією провадження є висновок пожежно-технічної експертизи про порушення вимог пожежної безпеки та настання тяжких наслідків. Виявлення на місці пожежі трупів є підставою для початку кримінального провадження за фактом їх виявлення. Подальший хід розслідування залежить від встановлення причини займання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Безвесільний В.Д. Розслідування та судові експертизи пожеж : [довід.-метод. посібн.] / В.Д. Безвесільний, О.Ф. Дьяченко. – Х. : ТОВ «Компанія СМІТ», 2007. – 360 с.
2. Колесніков В.В. Обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні злочинів, пов'язаних з пожежами / В.В. Колесніков // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2004. – № 27. – С. 48–52.
3. Федор А.И. Особенности доказывания при расследовании пожаров и взрывов на объектах нефтегазового комплекса : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А.И. Федор. – М., 2001. – 170 с.
4. Евтушенко А.Н. Осмотр места происшествия и его значение для производства судебной пожарно-технической экспертизы : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А.Н. Евтушенко – М., 1998. – 203 с.
5. Мегорский Б.В. Методика установления причин пожаров / Б.В. Мегорский. – М., 1966. – 49 с.
6. Бондаренко Ю.А. Методика расследования нарушений правил пожарной безопасности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ю.А. Бондаренко. – Краснодар, 2015. – 203 с.
7. Соболевская С.И. Криминальные пожары: научно-техническое обеспечение расследования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С.И. Соболевская. – Н. Новгород, 2003. – 200 с.
8. Анисяев А.М. Установление причин пожаров : [метод. пособ.] / А.М. Анисяев, И.И. Быченко; А.В. Кунцевич. – Минск, 2003. – 253 с.